

სვეტლანა ადამია

ა- — -ებ გენური კონფიქსი და
ქართული გენის კაუზატივი

სამეცნიერო ლიტერატურაში ურთიერთგამომრიცხავი მსჯელობებია ა-ზმნური ხმოვანი პრეფიქსის ფუნქციის შესახებ. ა- ხმოვანი პრეფიქსის ფუნქციაზე მსჯელობა შეუძლებელია, თუკი პირველ რიგში, არ გაიმიჯნება ა- პრეფიქსი და ა-, როგორც ა- — -ებ კონფიქსის ნაწილი. წარმოდგენილ სტატიაში ჩვენი მიზანია, კონტაქტის მორფოლოგიურ კატეგორიასთან მიმართებით განვიხილოთ ა-, როგორც კონფიქსის ნაწილი და ვიმსჯელოთ კაუზატიური ფორმების წარმოშობის შესახებ. საანალიზოდ ავიღეთ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ერთტომეულიდან ამოწერილი მასალა.

კაუზატივის ფორმები პირველად გამოყო ანტონ კათალიკოსმა. წინა თაობების დაკვირვებები განაზოგადა და როგორც მორფოლოგიური კატეგორია წარმოდგინა აკ. შანიძემ, რომელმაც კაუზატივის/კონტაქტის ნიშნებად გამოყო: -ევ-, -ინ-, -ევენ- ფორმანტები; თუმცა, იქვე აღნიშნა, რომ კაუზატიური ფორმების საწარმოებლად აუცილებელია ა- პრეფიქსიც -ებ სუფიქსთან ერთად; კერძოდ, აკ. შანიძე წერს:

"წარმოქმნა გარდაუვალი ზმნისაგან გარდამავალისა (ტირ-ი-ს > ა-ტირ-ებ-ს...) და უშუალო კონტაქტის ზმნისაგან შუალობითი კონტაქტისა (წერ-ს > ა-წერ-ინ-ებ-ს...) წარმოების თვალსაზრისით შეიძლება გაერთიანებულ იქნეს" (ა. შანიძე, 1980, გვ. 369). შდრ., გ. მაჭავარიანი:

"მაშინ აქ არსებითად ერთ მორფოლოგიურ კატეგორიასთან გვჭირია საქმე და, ამდენად, კონტაქტის ცალკე გამოყოფა გამართლებული ვერ იქნება. ფორმათა წარმოების თვალსაზრისი არის მორფოლოგიის თვალსაზრისი. ის, რაც ერთია მორფოლოგიის თვალსაზრისით, ერთ მორფოლოგიურ კატეგორიაში უნდა იქნეს მოქცეული" (გ. მაჭავარიანი, 1988, გვ. 63).

ბ. ჯორბენაძე გამორიცხავს ა- პრეფიქსის მიჩნევას კაუზატივის მაწარმოებელ მორფოლოგიურ ელემენტად, თუმცა იმასაც მიუთითებს, რომ "ზოგიერთი ტიპის ზმნებს გარკვეულ კონტექსტში (მაშინ როცა სავალენტოანი ხდებიან: ამღერებს ის მას მას) შეუძლია გამოხატოს კაუზატივის მნიშვნელობა, მაგრამ იმავდროულად, ყალიბის მიხედვით, ისინი მოქმედებითი გვარის ჩვეულებრივი ზმნებია" (ბ. ჯორბენაძე, 1983, გვ. 48). გარდა ამისა, ბ. ჯორბენაძე წერს, რომ ა- პრეფიქსი ვერ მიიჩნევა კაუზატივის მაწარმოებლად, რამდენადაც ა-ს თუ შევეცვლით ე- ხმოვანი პრეფიქსით, ზმნა მაინც გამოხატავს კაუზატივს; იქვე მოყვანილია შესაბამისი მასალაც: ა-თრევ-ინ-ებ-ს — ე-თრევ-ინ-ებ-ს.

კაუზატივის კატეგორიის შესახებ მსჯელობა საინტერესოა სხვა მიმართულებითაც: ანტონ კათალიკოსის აზრით, "ტირის" პირველადი ფორმაა, "ატირებს" სხვით-გარდასლვითი, "ატირებინებს" მრჩობლ-სხვით-გარდასლვითი..." (თ. უთურგაიძე, 1999, გვ. 215); ამავე აზრის გაგრძელება ჩანს გ. მაჭავარიანის თვალსაზრისიც (გ. მაჭავარიანი, 1988, გვ. 63): კაუზატივი უდრის პირველ

რიგში იმას, რასაც პროფ. ა. შანიძე შუალობითს კონტაქტს უწოდებს. მაგრამ ეს არის კაუზატივის ვიწრო გაგება. ფართო გაგებით (და არსებითადაც!), კაუზატივის კატეგორიას მიეკუთვნება ისეთი წარმოებაც, როგორცაა: წუხ-ს > ა-წუხ-ებ-ს, დგ-ა-ს > ა-დგ-ენ-ს, რბ-ი-ს > ა-რბ-ევ-ს, თბ-ებ-ა > ა-თბ-ობ-ს... აქვე შემოდიან ა-კეთ-ებ-ს, ა-შენ-ებ-ს, ა-თეთრ-ებ-ს ტიპის ნასახელარი გარდამავალი ზმნები".

იმის საწინააღმდეგოდ, რომ ენაში პირველადი კაუზატივებისთვის კატეგორიის სტატუსის მინიჭება გაჭირდება, რამდენიმე გარემოებას ჩამოთვლის ჭ. ქირია, თავს უყრის რა ამ საკითხზე არსებულ სხვადასხვა მეცნიერის მიერ გამოთქმულ სხვადასხვა მოსაზრებას. კერძოდ, "1. "პირველად" კაუზატივებს (რომლებიც აგრეთვე მოქმედებითი გვარის ზმნებია) ძალიან ხშირად არა აქვთ ამოსავალი ძირეული ფორმები: გრამატიკული კატეგორია კი სწორედ საპირისპირო ფორმათა სისტემის არსებობას ემყარება (ეს აკ. შანიძის მსჯელობიდან – ს. ა.). 2. პრინციპი, რომლითაც ხელმძღვანელობენ ამა თუ იმ ფორმისათვის კაუზატივის სტატუსის მინიჭებისას, პრაქტიკულად უდიდესი მასშტაბების განზოგადების შესაძლებლობას იძლევა... (ჭ. ქირია, 1989, გვ. 7-8). აქ მოყვანილი აქვს მ. დამენიას მიერ კაუზატიურად ჩათვლილი ზმნური ფორმები; სწორედ, ამგვარ ფორმათა მრავალფეროვნების გამო წერს ჭ. ქირია, "არ შეიძლება ყველაფერი კაუზატივი იყოს" (იქვე). შემდეგ პრინციპზე მსჯელობის დროს გ. ნებიერიძის მოსაზრებას ეყრდნობა ავტორი და მიუთითებს გარემოებაზე: "პირველადი კაუზატივების კლასიფიკაციისას იგნორირებულია ერთი მომენტი: ის პირი, რომელსაც ზმნის ფორმის მიხედვით "აიძულებენ", სულიერი უნდა იყოს, ამ პირობის არარსებობისას კაუზატივზე ლაპარაკი ზედმეტია" (ჭ. ქირია, 1989, გვ. 8-9). მაგალითად მოყვანილია "ამუშავენს" ფორმა, რომელიც, როგორც ჭ. ქირია აღნიშნავს, "თავისთავად არ იძლევა არავითარი დასკვნის გაკეთების საშუალებას (კაუზატივის თვალსაზრისით), მხოლოდ კონტექსტი წარმოაჩენს – იძულებით გაგებულ თუ "ჩვეულებრივ" მოქმედებას აქვს ადგილი; თუ პირი რომელსაც აიძულებენ, უსულაა, კაუზატიური სემანტიკა არა გვაქვს". ამ გარემოებების განხილვის შემდგომ ჭ. ქირია ასკვნის: რომ "კაუზატივი ჩვენთვის მხოლოდ შუალობითი კონტაქტის ფორმაა" (ჭ. ქირია, 1989, გვ. 12). აქვე აღვნიშნავთ, რომ კაუზატივზე როგორც მორფოლოგიურ კატეგორიაზე, წინააღმდეგობრივია ჭ. ქირიას მსჯელობა.

კაუზატივის კატეგორიას ქართულში აკადემიურად მიმოიხილავს თ. უთურგაიძე, მისი აზრით, "კაუზატივები შეიძლება იყოს ერთინიციატორიანი (აწუხებს) და ორინიციატორიანი (აწუხებინებს); ამავე დროს კაუზატივები იწარმოება სხვადასხვა ტიპის არაკაუზატიური (პირველადი) ფორმებისგან (უნიშნო ვნებითთაგან, მედიუმთაგან და აქტივთაგან) სპეციალური მაწარმოებლებით, რომელთა რიცხვიც საკმაოდ ბევრია ქართულ ენაში", წარმოდგენილი მსჯელობის შემდეგ გამოყოფილია მაწარმოებლების სამი ტიპი, ესენია: I. ა- ; II. ა-—ინ, ა-—ენ (-ინ), ა-—უნ, ა-—ოლ; III. ა-—ებინ, ა-—ობინ, ა-—ევინ, ა-—ვინ, ა-—ვევინ, ა-—მევინ (თ. უთურგაიძე, 1995, გვ. 126).

ტ. ფუტყარაძის აზრით, ა- — ებ კონფიქსი გამოყენებულია არა მხოლოდ ტარის - ატარებს და წერს - აწერსნებს ტიპის ფორმების გასამიჯნად,

არამედ ნასახელარი ზმნების საწარმოებლადაც; შდრ.: **ყვავილი - ა-ყვავილ-ებ-ს, მზე - ა-მზევე-ებ-ს, მშვენიერი - ა-მშვენიერ-ებ-ს...** შესაბამისად, ა- — -ებ ზმნური ყალიბის მაწარმოებელია, რომელიც არსებითად განსხვავდება -ინ, ფორმანტის შემცველი კონფიქსებისგან; გამომდინარე ზემოთქმულიდან, ტ. ფუტკარაძე კაუზატივს არ განიხილავს სუფიქსით მარკირებულ მორფოლოგიურ კატეგორიად და თვლის, რომ შუალობითი კონტაქტის სემანტიკას გამოხატავს კონკრეტული ზმნური ყალიბი (ტ. ფუტკარაძე, 2013, გვ. 303-308). იგი ა-კეთ-ებ+ინ-ებ-ს ტიპის ფორმებში მარტივ (**-ინ-, -ევ-**) თუ რთულ (**-ევინ-, -ებინ-**) სუფიქსს არ მიიჩნევს კაუზატივის ნიშნად. ვინაიდან ყველა შემთხვევაში აუცილებელია **-ა** ან **-ე** ხმოვანი პრეფიქსის არსებობა; შესაბამისად, შუალობითი კაუზატივის გამომხატველია ყალიბი: **ა/ე+ძირითად-ებ-ინ-ევინ- +ებ-**.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საინტერესოა ანტონ კათალიკოსის პოზიცია: ქართულ ენაში კაუზატივის სამსაფეხურებრივი სისტემა შეიძლება გამოვყოთ: პირველი — იქნება ზმნის პირველადი ფორმა, რომელსაც ნიშანი არ ექნება, მეორე — **ა-** — **-ებ** კონფიქსით ნაწარმოები ზმნური ფორმები, მესამე კი ე.წ. “ორმაგი კაუზატივი” — ძირითადად სამვალენტიანი და ოთხვალენტიანი (ეს უკანასკნელი უფრო დიალექტებში გვხვდება) ფორმები: წუხს > **ა-წუხ-ებ-ს** > **ა-წუხ-ებ-ინ-ებ-ს**.

კაუზატივის ფორმებს მეორე სერიაში **-ებ** სუფიქსი არ გადაჰყვება, ამიტომაც, **-ებ-ს** მკვლევართა დიდი ნაწილი კაუზატივის მაწარმოებლად არ განიხილავს. ჩვენი აზრით, პირველ სერიაში წარმოდგენილ **-ებ-ს** (რომელიც თემის ნიშნადაც უნდა განვიხილოთ და ყალიბის მაწარმოებელ ელემენტადაც), როგორც კაუზატივისთვის საჭირო ელემენტს, მეორე სერიაში ნულოვანი მორფემა ენაცვლება.

ჩვენი აზრით, ერთ შემთხვევაში **ა-** პრეფიქსი (ისევე როგორც 0 და სხვა ხმოვანი პრეფიქსები) დამოუკიდებლად აწარმოებს ზმნის ყალიბს, ხოლო მეორე შემთხვევაში **-ებ** სუფიქსის დახმარებით, რომელსაც ყალიბის წარმოების გარდა, სხვა ფუნქციაც შეიძლება ჰქონდეს. სწორედ ეგ სხვა ფუნქციაა კაუზაცია.

სამწიგნობრო ენაში **ა/ე--ევ-/-ინ-/-ევინ-/--ებ** ფორმანტებით ხაწარმოები კაუზატივის ფორმები შეიძლება იყოს ორვალენტიანი ან სამვალენტიანი (მასალას ვიმოწმებთ ქველ-იდან):

ე-კვლ-ევ+ინ-ებ-ა ის მას, ე-ჭმ-ევ-ინ+ება ის მას, ე-სმ-ევ+ინ-ება ის მას...

ა-ზომვ-ინ-ებ-ს, ა-თელვ-ინ-ებ-ს, ა-თესვ-ინ-ებ-ს, ა-თოხნ-ინ-ებ-ს, ა-ბან-ინ-ებ-ს, ა-ბარვ-ინ-ებ-ს, ა-ბერვ-ინ-ებ-ს, ა-ბექვდ-ინ-ებ-ს, ა-ბერტყვ-ინ-ებ-ს, ა-კერვ-ინ-ებ-ს, ა-ლანძღვ-ინ-ებ-ს, ა-ლოცვ-ინ-ებ-ს, ა-მოწმებ-ინ-ებ-ს, ა-მყოფ-ინ-ებ-ს, ა-პარვ-ინ-ებ-ს, ა-ქორწ-ინ-ებ-ს, ა-წევ-ინ-ებ-ს, ა-წერ-ინ-ებ-ს, ა-ჭყიპ-ინ-ებ-ს, ა-ხატვ-ინ-ებ-ს, ა-ხედვ-ინ-ებ-ს, ა-ხეხვ-ინ-ებ-ს, ა-ხვეწნ-ინ-ებ-ს, ა-ხვევ-ინ-ებ-ს, ა-ხლევ-ინ-ებ-ს, ა-ხმარებ-ინ-ებ-ს, ა-ხოცვ-ინ-ებ-ს, ა-ხრევ-ინ-ებ-ს, ა-ხუჭვ-ინ-ებ-ს, ა-ხუჭუჭვ-ინ-ებ-ს, ა-ზიდვ-ინ-ებ-ს, ა-ზელვ-ინ-ებ-ს, ა-დიდებ-ინ-ებ-ს, ა-გრძნობ-ინ-ებ-ს, ა-გრძელებ-ინ-ებ-ს, ა-გლეჯ-ინ-ებ-ს, ა-გრეხ-ინ-ებ-ს, ა-გზავნ-ინ-ებ-ს, ა-გებ-ინ-ებ-ს, ა-გდებ-ინ-ებ-ს, ა-ბრუნ-ებ-ინ-ებ-ს, ა-ბრეც-ინ-ებ-ს... **ა-ზრდ-ევინ-ებ-ს, ა-ზღვ-ევინ-ებ-ს, ა-თ-ევინ-ებ-ს, ა-თრ-ევინ-ებ-ს, ა-თხრ-ევინ-ებ-ს, ა-ორ-ევინ-ებ-ს, ა-კვლ-ევინ-ებ-ს, ა-კვრ-ევინ-ებ-ს, ა-ჭრ-ევინ-ებ-ს, ა-ხინ-ევინ-ებ-ს, ა-ღვ-ევინ-ებ-ს, ა-ზრ-ევინ-ებ-ს...**

-ებ თემისნიშნისანი ზმნები რაოდენობრივად გაცილებით მეტია ქართულში; ასეთ მასალაშიც -ებ- სუფიქსიანი ზმნური ფორმები დიდად სჭარბობს -ობ-, -ევ-, -ავ-... თემისნიშნისანი ზმნებს; წარმოვადგენთ ორვალენტიან და სამვალენტიან ზმნურ ფუძეებს:

ა- ხმოვანი პრეფიქსი + ძირი + -ობ თემის ნიშანი:

ა-დნ-ობ-ს (< დნება), ა-ხშ-ობ-ს, ა-ხმ-ობ-ს, ა-ქდ-ობ-ს, ა-მყნ-ობ-ს, ა-მკ-ობ-ს, ა-ლზ-ობ-ს, ა-ლდ-ობ-ს, ა-ლბ-ობ-ს, ა-კრთ-ობ-ს, ა-ზრ-ობ-ს, ა-თბ-ობ-ს, ა-თრ-ობ-ს, ა-ლტ-ობ-ს, ა-მბ-ობ-ს.

ა- ხმოვანი პრეფიქსი + ძირი + -ევ თემის ნიშანი:

ა-ნჯღრ-ევ-ს, ა-რწ-ევ-ს, ა-რხ-ევ-ს, ა-ჩვ-ევ-ს, ა-ცმ-ევ-ს, ა-ქმ-ევ-ს, ა-მსხვრ-ევ-ს, ა-მჩნ-ევ-ს, ა-კმ-ევ-ს, ა-თ-ევ-ს.

ხმოვანი პრეფიქსი + ძირი + -ავ თემის ნიშანი:

ა-კლ-ავ-ს, ა-კრ-ავ-ს, ა-ხლ-ავ-ს.

როგორც აღვნიშნეთ. ისეთი ზმნური ფორმები, სადაც ა- ხმ. პ. + -ებ თემის ნიშანია გამოვლენილი, რაოდენობრივად და პროცენტულად ყველაზე მეტია შესწავლილ მასალაში და ძირითადად ორვალენტიან და სამვალენტიან ზმნურ ფორმებში ჩანს როგორც ყალიბის მაწარმოებელი კონფიქსი. შდრ., ე.წ. გამონაკლისები:

ა-კოც-ებ-ს, ა-პატ-ი-ებ-ს, ა-კმარ-ებ-ს, ა-ვანშმ-ებ-ს, ა-დრო-ებ-ს, ა-ჯობ-ებ-ს, ა-ფოფ-ებ-ს, ა-ქეიფ-ებ-ს, ა-ულღ-ებ-ს.

შემდგომ კვლევასა და დაკვირვებას ითხოვს კაუზატივის მორფოლოგიური კატეგორიის არსებობის საკითხი არნ. ჩიქობავას მიერ დასახელებულ და სხვა ფორმებშიც: ა-წუხ-ებ-ს ის მას (< წუხს), ა-დუმ-ებ-ს ის მას (< დუმს)... (არნ. ჩიქობავა)... ა-წვ-ენ-ს (წვეს), ა-ბოგ-ინ-ებ-ს (< ბოგ-ინ-ობ-ს); ა-ხარ-ებ-ს (< ხარობს), ა-კაც-ებ-ს (< კაც-ობ-ს)... ა-გუნდ-ავ-ებ-ს (< გუნდაობს), ა-ბრმ-ავ-ებ-ს (< ბრმავდება), ა-გირ-ავ-ებ-ს (< გირავდება), ა-გორ-ავ-ებ-ს (< გორავს), ა-ბურთ-ავ-ებ-ს (< ბურთაობს), ა-ბან-ავ-ებ-ს (< ბანაობს), ა-ბინ-ავ-ებ-ს (< ბინავდება), ა-ხტუნ-ავ-ებ-ს (< ხტუნაობს), ა-ხურდ-ავ-ებ-ს (< ხურდავდება)...

შიეძლება დავასკვნათ, რომ ერთი მხრივ ა- — -ებ-ი არის ზმნური ყალიბის ამგები, ისევე, როგორც კეთ-ღ-ებ-ა, თეთრ-ღ-ებ-ა... ტიპის ფორმებში — დ სუფიქსია, ამავე ფუნქციისაა სხვა ხმოვანი პრეფიქსებიც. მეორე მხრივ კი ამ კონფიქსს დამოუკიდებლადაც შესწევს უნარი, გამოხატოს კაუზატიური მოქმედება.

¹ მსჯელობისთვის იხ. ტ. ფუტყარაძე, ზმნური ყალიბების სემანტიკისათვის, ქართველური მემკვიდრეობა, 2012, გვ. 202.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ანტონ I, 1885 - ანტონ I, ქართული დრამატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, 1885.
- გ. მაჭავარიანი, 1988 - გ. მაჭავარიანი, კაუზატივის კატეგორია ქართველურ ენებში, იკე, ტ. XXVII, თბ., 1988.
- ტ. ფუტყარაძე, 2013 - ტ. ფუტყარაძე, ქართული ზმნურ ფორმათა განდასების მეთოდოლოგიური საფუძვლებისათვის, ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. XVII, თბ., 2013.
- თ. უთურგაიძე, 1995 - თ. უთურგაიძე, კაუზატივის კატეგორია ქართულ ენაში, იკე, ტ. XXXIII, თბ., 1995.
- თ. უთურგაიძე, 1999 - თ. უთურგაიძე, ქართული ენის შესწავლის ისტორია, თბ., 1999.
- ჭ. ქირია, 1989 - ჭ. ქირია, კაუზატივის კატეგორია ქართველურ ენებში (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 1989.
- ა. შანიძე, 1980 - ა. შანიძე, თხზულებათა I ტ., თბ., 1980.
- არნ. ჩიქობავა, 1950 - არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 1950.
- ბ. ჯორბენაძე, 1983 - ბ. ჯორბენაძე, ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, თბ., 1983.

SVETLANA ADAMIA

A-_-EB CIRCUMFIX AND CAUSATIVE OF THE GEORGIAN VERB

There are controversial points of view concerning the function of a-vowel prefix. It is impossible to discuss the a-vowel prefix if initially a-prefix and *a-* are not distinguished as the part of *a-_eb-* circumfix. The aim of the presented paper is to consider *a-* with reference to morphological category as the part of the circumfix and discuss the causative form groups. In this paper I analyze the material selected from the One-volume Explanatory Dictionary of the Georgian Language.

We regard that in the form like *a-ket-eb+in-eb-s* only simple (*-in-*, *-iv-*) or complex (*-evin-*) suffixes cannot express grammatical function of the causative: existence of *a* and *e* vowel suffixes are necessary; correspondingly, we can talk about causation as a labeled form only in case the verb caliber in the first series looks like this: *a/e+root+ev-/in-/evin-+eb-*.

We think that there is a three-step causative system in the Georgian language; the first one is the first form of the verb which, correspondingly, is not marked. The second one is *a-...-eb* circumfix formed verbal forms, the third one is so-called "double causative"-mainly three-valence or four-valence (the latter is found in dialects) forms:

tsukhs>>a-tsukh-eb-s>>a-tsukh-eb-in-eb-s.

In the literary language, the causative forms formed by *a/e-_ev-/in-/evin-/_eb-* formants may be two-valence or three-valence verbs (materials are cited from the Explanatory Dictionary of the Georgian Language):

e-kvl-ev+in-eb-a, e-chm-ev-in+eba, e-sm-ev+in-eba...

a-zomv-in-eb-s, a-telv-in-eb-s, a-tesv-in-eb-s, a-tokhn-in-eb-s, a-ban-in-eb-s. a-barv-in-eb-s, a-berv-in-eb-s...